

А. А. Карп

ДЫСКУСІЯ ПРА ПАЭЗІЮ 1940 ГОДА Ў БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Літаратурныя дыскусіі, як правіла, не прыводзяць да нейкай агульнай універсальнай высновы. Яны каштоўныя найперш тым, што выразна абазначаюць наяўныя праблемы і актывізуюць рэфлексію вакол іх. У гэтым сэнсе значнай (у тым ліку таму, што ўзнікла ва ўмовах падцэнзурнага існавання літаратуры) і прытым маладаследаванай падаецца дыскусія 1940 г., прысвечаная паэзіі. Прапануем разгледзець ход дыскусіі, яе асноўныя тэзісы, а таксама значэнне для тагачаснай беларускай літаратуры.

Распачаў палеміку Рыгор Бярозкін заявай пра невысокую якасць беларускай паэзіі канца 1930-х гадоў. Як вынікае з разваг крытыка, прычынай такога стану было прэвалюванне зместу над формай, тое, што два гэтыя паняцці ў мастацкай практыцы існавалі не ў адзінстве, а ў апазіцыі. «Рытмічная, вобразная і ўласна-паэтычная сістэма» [1, с. 2] успрымалася многімі аўтарамі як другарадная. Прытым гэтая заганная практыка ўзаконьвалася ў літаратурнай супольнасці. Так, Р. Бярозкін цытуе літкансультанта, які выказвае найўны погляд на форму вершаваных твораў як на «сродак для палягчэння чытання і запамінання» [Там жа].

У фармулёўках самога Р. Бярозкіна змест і форма абазначаюцца ў тым ліку як «семантычныя» і «ўласна-паэтычныя моманты верша». З прапанаванай тэрміналогіі можна зрабіць выснову, што, на думку крытыка, паэзію як такую стварае менавіта спосаб выказвання, успрымання і трансфармацыі рэчаіснасці. Р. Бярозкін канкрэтызаваў свае патрабаванні да паэзіі на прыватных прыкладах (так, раіў П. Глебку замяніць апісальнасць дэталюмі; яскравымі, выразнымі вобразамі) і пры гэтым заставаўся у межах прынцыповай пазіцыі: верш мусіць быць паэзіяй «не па вонкавых абрысах, а па сутнасці» [Там жа]. Для гэтага аўтарам варта было пазбавіцца лозунгавасці, трафарэтнасці, апісальнасці, усіх заган, якія вынікалі з дыктату вялікай тэмы абслугоўвання ідэалогіі. Па сутнасці, Р. Бярозкін выказваўся за разняволенне сучаснай паэзіі, яе эстэтызацыю і пазбаўленне ад празмернай ідэалагічнасці. З іншага боку, яго выказванне не было радыкальным і адназначным. Заяўляючы лірычнасць, індывідуалізм, пачуццёвасць як натуральныя для паэзіі характарыстыкі, крытык адначасова настойваў на тым, што незалежна ад тэмы верш павінен захоўваць пачуццё часу, не быць аб'ектам чыстага мастацтва.

Прадметам крытычнай рэфлексіі Р. Бярозкіна была сучасная беларуская паэзія наогул; творы некалькіх разгледжаных аўтараў служылі фактычным матэрыялам. Тым не менш, апаненты часам звужалі заяўленую тэму. Так, П. Глебка ў сваім артыкуле ў працяг дыскусіі ставіць мэту найперш перагледзець выказаную Бярозкіным ацэнку новага зборніка П. Броўкі. Акрамя таго, П. Глебка далёка не поўна ўспрымае тэзісы свайго апанента. У той час як Р. Бярозкін пісаў пра адмысловыя ўласцівыя паэзіі мову, стыль, лад мыслення, П. Глебка спрачаўся менавіта з неабходнасцю дэталізацыі. Такім чынам, ён, свядома ці не, замяняў цэлае часткай, што ў дыскусіі з'яўляецца лагічнай памылкай. Да таго ж, не заўсёды карэктнай была аргументацыя. У абарону абстрактнага неканкрэтызаванага вобраза П. Глебка прыводзіў радкі А. Пушкіна, тады як развагі Р. Бярозкіна датычыліся непараўнальнага па мастацкай якасці матэрыялу – абстрактна-лозунгавай сацрэалістычнай паэзіі.

Разам з тым П. Глебка пагаджаўся з заяўленай Бярозкіным праблемай (нізкаякасная ідэалагізаваная паэзія) і прапаноўваў рашэнне, якое (хоць і пастулявалася як іншае, адваротнае) не супярэчыла высновам апанента. У адрозненні ад Бярозкіна Глебка надаваў значна менш увагі пытанням формы і перамяшчаў праблему ў план зместу: «...недахопы нашай паэзіі былі (ды яшчэ і цяпер ёсць!) ... у занядбанні пачуццямі і страсцямі жывога сучаснага чалавека» [2, с. 2]. Адпаведна, гарантыяй росту беларускай паэзіі бачылася большая ўвага да чалавека, яго пачуццяў як аб'ектаў мастацкага асэнсавання.

Супрацьлеглую, хоць і не цалкам паслядоўную, пазіцыю займаў А. Кучар. Паводле яго, найважнейшая, першасная задача паэзіі – перадаваць дух свайго часу, яго праблемы, знакавыя падзеі. З гэтага гледзішча найбольш актуальнай прызнавалася грамадзянская лірыка: «У наш суровы век ... песня паэта павінна скідаць цывільныя манішкі і апрацаваць па-вайсковому» [3, с. 3].

Праявы лірычнасці: так званыя «цывільныя» вершы, «лірычная бесклапотнасць» [3, с. 2], сентыментальнасць, – падаваліся крытыку празмернымі ў сучаснай паэзіі. Разам з тым за лірычнасцю прызнавалася права на існаванне, прынамсі, у якасці альтэрнатывы няўдалай, слабай грамадзянскай лірыцы: «...калі паэту не хапае адчування часу, дык навошта агортваць вершы ўяўнай праблематычнасцю? У гэтых выпадках трэба даваць чыста лірычны верш» [Там жа]. Слабасць пазіцыі А. Кучара ў яе хісткасці, няпэўнасці: не прапаноўвалася крытэрыяў, паводле якіх можна было б размяжоўваць кадыфікаваную крытыкам «чыстую лірыку» і «лірычную бесклапотнасць»; заставалася няясным, чаму ў адных выпадках адсутнасць пачуцця свайго часу не лічылася крытыкам заганай, а ў іншых, нават пры высокай мастацкай вартасці твора, – наадварот.

У артыкуле А. Кучара таксама засведчыла сябе агульная праблема дыскусіі – нявызначанасць тэрміналогіі. Так, крытык уводзіў паняцце *лірычны верш*, не даючы яму дакладных вызначэнняў. Яго апанент М. Клімковіч карыстаўся тэрмінам *інтымная лірыка*, указваючы на тое, што разглядаць *лірычны верш* як апазіцыю грамадзянскаму не зусім карэктна, бо «вершы, якія ставяць вострыя грамадскія праблемы, ... таксама могуць быць глыбока

лірычнымі» [4, с. 2]. Аднак і тэрмін *інтымная лірыка* не быў вычарпальным, бо ў паняцце *лірычны верш* дыскусанты ўключалі таксама пейзажную і філа-софскую лірыку. У цэлым у палеміцы так званы лірычны верш уяўляў сабой апазіцыю не проста грамадзянскаму, але агітацыйнаму, лозунгаваму вершу, лірыка проціпастаўлялася патэтыцы і злабадзённасці. Такім чынам, дыскусія, апелюючы паняццямі *лірычны верш*, *лірыка* найперш сцвярджала не нейкі пэўны від лірыкі, а наогул права паэзіі на эмацыйнасць, пачуццёвасць, суб'ектыўнасць, свабодны выбар тэм, які не мусіў абмяжоўвацца толькі сацыяльна значнымі.

Што датычыцца А. Кучара, то свой скепсіс да лірычных вершаў ён тлумачыў наяўнасцю так званага *лірычнага штампа*, гатовых формул, паводле якіх такія творы пішуцца. З гэтай рэальнай праблемы вынікалі патрабаванні крытыка да паэзіі – арыгінальнасць, непаўторнасць, творчая індывідуальнасць і, вядома, арганічнае адчуванне часу.

Я. Шарахоўскі спрачаўся найперш з А. Кучарам, абараняючы лірычны верш як перспектыўны для сучаснай паэзіі. У сваім артыкуле «Яшчэ аб паэзіі» ён выказваў відавочную і разам з тым падставовую для крытычнай практыкі думку: розныя віды лірыкі ацэньваюцца паводле ўласных законаў, а не адзінай агульнай меркай.

Цягам дыскусіі рабіліся пакуль толькі спробы кадыфікаваць лірычнасць, сцвердзіць яе месца ў беларускай літаратуры, а разам з тым змяніць афіцыйны пункт гледжання крытыкі, якая традыцыйна аддавала перавагу грамадзянскай лірыцы. Таму ніхто з удзельнікаў не мог абмежавацца гаворкай выключна пра чыстую лірыку без грамадзянскага пафасу. Паказальнае ў гэтым сэнсе выступленне Я. Шарахоўскага, які, з аднаго боку, тлумачыць перавагі, значнасць лірычнага верша, а з іншага – вызначае перспектыўны шлях беларускай паэзіі: ад лірычнасці – да вялікіх грамадзянскіх тэм. Лірычнасць, такім чынам, узаконьваецца як перадумова якаснай грамадзянскай паэзіі. Урэшце як аптымальны варыянт развіцця паэзіі Я. Шарахоўскі прапануе сімбіёз, гарманічную паяднанасць: «...шлях савецкай паэзіі не ў забароне лірыкі, а ў свабодным развіцці творчай індывідуальнасці, якое заключаецца ў тым, што грамадзянская і лірычная тэма развіваецца ў паэта ў непарыўным адзінстве. Грамадзянская тэма – гэта галоўная тэма, яна дае лірычнаму вершу яснасць палітычнай думкі, моцную зарадку грамадзянскага пафасу. Лірычная тэма дае грамадзянскаму вершу арганічнасць вобраза, эмацыянальнасць»; «Нам патрэбна паэзія грамадзянскай думкі і лірычнага пачуцця» [5, с. 3]. Такім чынам, лірычны складнік яшчэ не роўны ў правах з ідэалагічным, але ўжо лічыцца неабходным, тады як ідэалагічнасць сама па сабе, без мастацкага аздаблення, успрымаецца ў паэзіі як непрымальная.

Карэктывы ў дыскусію ўносіліся рэдакцыйным артыкулам «Аб паэзіі», які, падаецца, можна разглядаць як афіцыйную пазіцыю рэдакцыі. Тэкст друкаваўся на першай паласе; прамаўлялася ад першай асобы множнага ліку –

«мы», такім чынам, дэклараваўся калектыўны масавы голас. Агучаныя заявы фармуляваліся як дэрыктывы: «...аб гэтым **павінен** быў быць разгавор»; «Мы **патрабуем...**» [6, с. 1].

Насуперак таму, што палеміка ўзнікла як вынік праблемы ў беларускай паэзіі, у артыкуле найперш даводзілася, што яна перажывае «ідэйна-мастацкі рост» [Там жа]. Рэдакцыя пазбягала сапраўды канфліктнага, вострага выказвання. Наяўнасць пэўных недахопаў прызнавалася, але іх значэнне і маштабы нівеляваліся заявамі пра ўздым, росквіт і г.д.

У артыкуле паўтараліся істотныя, з пункту гледжання рэдакцыі, агучаныя ў дыскусіі пастулаты, а таксама фармуляваліся ўласныя. Так, вядучай, найбольш плённай і актуальнай прызнавалася *сацыяльна-грамадская тэма*. Звярталася ўвага на неабходнасць захоўваць у паэзіі пачуццё часу, прытым павярхоўнае яго разуменне, выключна знешняя атрыбутыка лічыліся недасатковымі. Рэдакцыя прапаноўвала ўласнае даволі падрабязнае, ідэалагічна заангажаванае разуменне таго, як мусіць паэзія перадаваць дух свайго часу: «Мы патрабуем ад паэта адчування будучага камунізму, пачуцця трывожнай насцярожанасці ад усведамлення разгараючайся сусветнай вайны, прычым перакананне ў немінучасці суровай схваткі з капіталізмам для нас не трагічна, яно не здымае радаснага адчування нашага шчаслівага часу» [6, с. 1]. Функцыі паэзіі вызначаліся як утылітарныя: «Трэба выхоўваць у народзе пачуццё маблізацыйнай гатоўнасці...» [Там жа].

Рэдакцыйная пазіцыя не супадала з пазіцыяй большасці ўдзельнікаў палемікі і выглядала больш катэгарычнай. Легітымізацыя лірычнасці, да якой імкнуліся дыскусанты, прадугледжвала якаснае развіццё паэзіі. Аднак рэдакцыйны артыкул яшчэ раз замацоўваў і сцвярджаў у правах наяўны канон, а таксама выказваў незадаволенасць дыскусіяй. Як і ў артыкуле А. Кучара, праявы лірычнасці называліся недахопамі, якія патрабуюць выкрыцця. Распачатая як спроба агучыць праблемы і пашырыць прастору творчай свабоды, дыскусія вярталася ў межы дэрыктыўнай зададзенасці.

На гэтым фоне дастаткова кампраміснай выглядала пазіцыя М. Клімковіча. З аднаго боку, ён падтрымліваў палітыку, заяўленую рэдакцыйным артыкулам, яго аптымістычны настрой, датычны сучаснай паэзіі, і таксама замацоўваў чыстую (так званую бяздзейсную, заспакоеную) лірыку ў статусе маргінальнай з’явы. З іншага боку, лірычнасць у цэлым апраўдвалася, больш за тое, у апазіцыі «інтымная–грамадзянская» паэзія першая магла мець большае значэнне. Сцвярджалася гэтая ідэя ізноў жа не без ідэалагічнай прывязкі, але менавіта гэта ў наяўным кантэксце надавала ёй вагі: «...дазвольце паэту поруч з баявым вершам ... напісаць проста лірычны верш аб каханні. Думаю, што лірычныя радкі, якія раскрываюць жыццярадаснасць новага чалавека, паказваюць нашу шчаслівую рэчаіснасць, таксама ўзмацняюць жаданне абараняць гэта жыццё, а за межамі робяць нашымі прыхільнікамі большую колькасць людзей, чым дрэнныя вершы на самую “урабаронную” тэму» [4, с. 2].

Напрыканцы года, падсумоўваючы яго вынікі ў галіне паэзіі, Р. Бярозкін зноў звярнуўся да тэмы дыскусіі і праясніў пэўныя моманты. Галоўнай тэндэнцыяй у паэзіі 1940 г. крытык называў «інтэнсіўныя і неспакойныя пошукі новага лірычнага зместу, пошукі новага лірычнага героя» [7, с. 3]. Вынікае, што паэзія і крытыка былі ўзаемаабумоўленыя. Дыскусія ўзнікла як рэакцыя на змены ў паэзіі і, верагодна, цягам года так ці інакш на яе ўплывала.

Прэтэнзія Р. Бярозкіна да ўдзельнікаў дыскусіі заключалася ў тым, што яны апелявалі вельмі агульнымі, базавымі паняццямі. Крытык заклікаў канкрэтызаваць свае тэзісы, апеляваць больш вузкай тэрміналогіяй дзеля таго, каб дасягаць большай дакладнасці і эфектыўнасці. Сам Р. Бярозкін такім чынам канкрэтызаваў, якую менавіта лірыку варта кадыфікаваць: «...трэба зараз гаварыць ... не аб лірыцы ў традыцыйным яе разуменні, а аб лірыцы, народжанай у рэальнай жыццёвай абстаноўцы, адпавядаючай патрабаванням жывой штодзённай рэчаіснасці» [7, с. 3]. Ён выкарыстоўваў пастулаты сацрэалістычнага канону: дзейсны савецкі герой у змаганні са старым жыццём, актуальная, злабадзённая лірыка, – але гэтая канвенцыйнасць дазваляла крытыку гаварыць пра абнаўленне паэзіі і, адпаведна, паняццёвага апарату, заахвочваць аўтараў эксперыментавання з паэтыкай, «занава ствараць лірычныя жанры, выражаючы свае непасрэдныя, не паспеўшыя астыць і ператварыцца ў літаратурную норму чалавечыя пачуцці» [7, с. 3].

Р. Бярозкін сцвярджаў ідэі, якія аздараўлялі літаратурны працэс, а менавіта: права на творчую свабоду і апрыёрную недагматычнасць паэзіі і літаратуры наогул. «Мы вельмі добра разумеем, што ўсякае дэкрэтыраванне ў мастацтве, любая спроба забараніць якую б там ні было жанравую і стылістычную своеасаблівасць, нават калі такія забароны маюць на мэце знішчэнне руціны, эстэтычнай коснасці, немінуча вядуць да ўтварэння той жа коснасці, тых жа нарматыўных, адцягненых эстэтычных прынцыпаў» [7, с. 3]. Гэта адна з найбольш істотных, а разам з тым і найбольш смелых агучаных у дыскусіі заяў. Р. Бярозкін адкрыта і абгрунтавана адмаўляў шырока распаўсюджаную заганную практыку дэрыктыўнасці ў крытыцы. Нават пры немагчымасці змяніць сітуацыю кардынальна, падаецца, было важным публічна заяўляць іншыя магчымасці. Так, уласная крытычная практыка Р. Бярозкіна і, адпаведна, яго пазіцыя ў дыскусіі грунтаваліся на ўважлівым стаўленні да літаратуры, прыманні яе разнастайнасці.

Наогул адметнасцю дыскусіі стала тое, што яна выйшла за межы заяўленай першапачаткова тэмы, і ў той ці іншай ступені закранула таксама пытанні літаратурнай крытыкі. Удзельнікі палемікі адзначылі негатыўныя тэндэнцыі, скіроўваючы свае прэтэнзіі найперш да А. Кучара: «...мы яшчэ не ўмеем нападаць на крытыкаў, якія хочуць выхоўваць паэтаў, выходзячы з абстрактных меркаванняў» [5, с. 3]; «...не ў прыклад маладым крытыкам, ён [А. Кучар] пазбаўлен адчування новага і мае вока, намётанае на “ўлаўленне” негатыўнага, ценевага. Адсюль такая лёгкасць у абагульненнях асобных

адмоўных з'яў літаратуры» [4, с. 2]. Такім чынам, ужо лічылася недапушчальнай «аглабельная» крытыка, гэтаксама як і трафарэтная, не канкрэтная. Задача крытыкі бачылася ў тым, каб дзейсна дапамагаць аўтару, сыходзячы з яго творчай індывідуальнасці; непрадузята і аргументавана ацэньваць сучасную літаратуру, спрыяць яе развіццю і ўдасканаленню.

Большай прадуктыўнасці дыскусіі перашкаджала тое, што паміж удзельнікамі не было дамоўленасці пра пэўныя базавыя рэчы. Не ўсе карысталіся аднолькавай тэрміналогіяй, часам аперыравалі даволі размытымі паняццямі; не ва ўсіх супадаў пачатак часовага адрэзку, які разглядаўся. Некаторыя пытанні ўзніклі з-за няўважлівасці да сваіх апанентаў, агучаных імі тэзісаў. Дыскусанты імкнуліся рэвізаваць адно аднаго, выказаць уласную ацэнку згаданых Бярозкіным твораў. З аднаго боку, размова пра паэзію не магла весціся без фактычнага матэрыялу, з іншага, часам гэта істотна звужала заяўленую тэму.

Натуральна, на дыскусію, як і ў цэлым на літаратурны працэс, уплывала наяўнасць цензуры і самацензуры, адсюль вынікала дваістасць, няпэўнасць некаторых выказванняў.

Пэўныя агучаныя тэзісы былі абсалютна падставовымі, відавочнымі (напрыклад, пра чалавека як асноўны аб'ект мастацтва, раўназначнасць зместу і формы), што агаворвалася самімі ўдзельнікамі. Разам з тым наяўная сітуацыя вымагала іх прагаворваць, і адбывалася гэта праз супраціўленне. Найбольш істотным вынікам дыскусіі бачыцца тое, што адбылася спроба перавесці размову пра паэзію ў сферу мастацтва, а не ідэалогіі, сцвердзіць свабоду аўтарскага выяўлення, значнасць эстэтычных катэгорый, паўплываць на ацэнкі крытыкі. Нягледзячы на разыходжанні ў некаторых момантах, так ці іначай ўсе ўдзельнікі дыскусіі ацэньвалі змену інтанацыі ў паэзіі з лозунгавай на больш прыватную, асабістую як станоўчую. Вельмі выразна вызначылася табу на «газетную» публіцыстычную паэзію. Акрамя ўсяго, дыскусія закранула праблемы крытыкі, а ў артыкулах найперш Р. Бярозкіна прадэманстравала прынцыповасць і высокі ўзровень крытычнай думкі.

ЛІТАРАТУРА

1. *Бярозкін, Р. Аб вершах* / Р. Бярозкін // Літаратура і мастацтва. – 1940. – 11 сак. – С. 2.
2. *Глебка, П. Аб нашай паэзіі і аб новых вершах Петруся Броўкі* / П. Глебка // Літаратура і мастацтва. – 1940. – 17 жн. – С. 2.
3. *Кучар, А. Лірычны штамп* / А. Кучар // Літаратура і мастацтва. – 1940. – 7 вер. – С. 2–3.
4. *Клімковіч, М. Слова ў дыскусіі* / М. Клімковіч // Літаратура і мастацтва. – 1940. – 26 кастр. – С. 2.

5. Шарахоўскі, Я. Аб беларускай паэзіі / Я. Шарахоўскі // Польша рэвалюцыі. – 1941. – № 2. – С. 147–169.

6. Аб паэзіі // Літаратура і мастацтва. – 1940. – 26 кастр. – С. 1.

7. *Бярозкін, Р.* Аб лірыцы дзейснага чалавека // Літаратура і мастацтва. – 1940. – 21 сн. – С. 3.